

С.М. ПАХОМОВА
(Ужгород)

ОДНОЙМЕННЯ БРАТІВ І СЕСТЕР: ПРИЧИНИ ТА МОТИВИ

УДК 811.161.2'373.232.1

Пахомова С.М. Одноймення братів і сестер: причини та мотиви;
9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. На основі слов'янських мов у статті досліджуються причини одноймення серед рідних братів і сестер. Автор пов'язує мотиви повторюваності імені серед братів і сестер із язичницьким світоглядом слов'ян; у християнські часи мотиви одноймення у сім'ї еволюціонували і відрізнялися в залежності від соціального статусу сім'ї. Наводяться сучасні приклади одноймення між братами і причини цього явища.

Ключові слова: історична антропонімія, антропосистема, особове ім'я, одноймення в родині, тезки, язичництво.

Summary: Referring to Slavic languages this article finds reasons of homonymity among brothers and sisters. The author provides rationale why basis of name repetition among brothers and sisters are associated with pagan worldview of Slavs; in Christian times motives for family homonymity have been evolving being different depending on family social status. Current examples of homonymity among brothers and its reasons are provided.

Keywords: historic anthroponymy, anthroponymic system, personal name, family homonymity, homonyms (namesakes), paganism.

Для сучасної слов'янської антропонімії не характерна ситуація, коли рідні брати або рідні сестри є носіями однакових імен, хоча повторюваність особових імен серед представників різних вікових ліній в одній сім'ї (батько – син, дід – онук, дядько – племінник, мати – дочка тощо) є звичним явищем. Принципи номінації особи в межах однієї сім'ї на матеріалі історичної антропонімії вже розглядалися нами в попередніх студіях [див. 7; 8; 11], однак дотепер остаточно не з'ясовано причини і мотиви одноймення в колі однієї сім'ї серед представників однієї вікової лінії, дотепер нема спеціальних досліджень на цю тему, і такий стан речей, очевидно, пояснюється тим, що, по-перше, антропонімний матеріал, зафіксований у пам'ятках писемності, досить рідко супроводжується відповідною інформацією щодо взаємного родинного статусу іменованих осіб, а по-друге, обмеженою кількістю таких прикладів.

Дослідники історичної антропонімії, розглядаючи інші проблеми стосовно власних назв, побічно звертають увагу й на приклади сімейного одноймення по лінії *брат – брат* саме через незвичність для сучасника цієї традиції. Водночас вони не акцентують увагу на однойменні представників

різних вікових категорій, адже це явище й нині досить поширене. Так, Р.Й. Керста, засвідчуючи “випадки, коли рідні брати могли називатися одним і тим же іменем” [4, с. 12], наводить приклади XVI ст. з інвентаря міста Веледники на Київщині: *Гаврило Крышневичъ сыновъ має три: Степанъ, Василь, Василь; Свтух Гаврыловичъ сыновъ має пять: Иванъ, Яцко, Куприянъ, Иванъ, Яцко; Василь Случанинъ сыновъ має два: Федоръ а Федоръ; Хотьянъ Ермоличъ... сыновъ має три: Василь, Федоръ а Федоръ* (АрхЮЗР 6/І 249, 250, 252). Такі приклади зустрічаються й пізніше, Ю.О. Карпенко відзначає: “Одноіменність дітей в одній родині в XVII ст. була цілком можливою” [3, с. 195]. У деяких регіонах одноймення рідних братів і сестер спостерігалось навіть у XX ст. Так, кілька десятиліть тому П.П. Чучка фіксував цей звичай в закарпатських селах: “Повторне використання того ж самого імені для двох живих дітей одної родини практикувалося лише в багатодітних сім’ях. Так, наприклад, у родині Сметанюків (с. Костилівка) серед 15 дітей є дві *Маріки* – велика і мала; у багатодітній родині Чендеїв (с. Нересниця) були два *Иваны*; у селі Присліп (Міжгірщина) в трьох родинях є по дві *Марії*; у с. В. Бистрий – дві *Анны*, а в селі Пилипець в родині Осташих серед сімох дітей є дві *Анны* і дві *Мар’ї*” [15, с. 78].

Староросійські тексти ділової писемності XV – XVIII ст. дають вельми багатий матеріал, який ілюструє звичай давати однакові імена рідним братам. Наприклад: *да с своими двумя детми з двумя Иванами, з Большим да с Менишим* (АСМ, 1567), *дала есми дву Степанцовъ Бурьцовыхъ детей; Матреньку Бурьцову жонку з детьми з двумя сыны с-Иванци* (АСВР, 1454), *братишко мои невелик Ивашко зовут разве гсдръ братишко мои дал запис з глупа ума и имя гсдръ у меня братишкомъ одно пишет это холоп Ивашко Клементьев* (МДБП, 1624). Цей звичай фіксується на всій території Московської держави. Переписи населення свідчать про масовість такого явища серед селян [1, с. 310-311; 2, с. 96-97; 9, с. 12]. Дослідження джерел, котрі містять антропонімний матеріал боярських родів, доводить, що брати-тезки – явище, типове також для найвищих верств тогочасного російського суспільства: бояр, князів, навіть для членів царської родини. Ось деякі приклади, датовані XV-XVI ст.: яз, **Григорей** Большой, и сын мой Василей, **и брат мой Григорей** Шевель (АСМ 1556), **Андрей Васильевич Большой** и **Андрей Васильевич Меньшой** – родные братья князя великаго всеа Руси Ивана Васильевича (РК, 18-19), **Василей Большой** Ондреев сын Вельяминов (РК, 174) и **Василей** Ондреев сын **Меншой** Вельяминов (РК, 298), **Иван** Обляз Васильевич Вельяминов и **Иван** Васильевич Шадра Вельяминов (РК, 44), **Иван** Фома Петрович Головин (РК, 122) и **Иван** Большой Петров сын Головин (РК, 296), **Ондрей Меншой** Данилов сын

Замытцкий и **Ондрей Большой** Данилов сын Замыцкого (РК, 132), **Михайло Меньшой** Зыбин (РК, 510) и **Михайло Большой** Зыбин (РК, 513), **Иван Большой** да **Иван Меньшой** Микитины дети Карамышева (РК, 274), **Иван Большой** княж Васильев сын Кашин, **Иван Средний** Кашин (РК, 66), **Григорей Меньшой** Ондреев сын Колычов (РК, 55) и **Григорей Большой** Андреевич Колычов (РК, 57), **Иван Большой** князь Микитин сын Одоевской, **Иван Меньшой** князь Микитин сын Одоевской (РК, 44), **Иван** Рудак Иванович Колычов, **Иван** Умноной Иванович Колычов (РК, 115), **Юрий** Андреевич **Большой** и **Юрий** Андреевич **Меньшой** Оболенские (РК, 103), князь **Петр Большой** да князь **Петр Меньшой** князь Дмитриевы дети Ростовского (РК, 190), **Федор** Лопата, **Федор Большой**, **Федор** Овчина, **Федор Меньшой** Васильевичи Телепневы-Оболенские (РК, 73), **Микита Большой** да **Микита Меньшой** Ивановы дети Чюлкова (РК, 176), **Иван** Васильевич Шереметев **Большой**, **Иван Меньшой** Васильевич Шереметев (РК, 170), **Иван** Михайлович Юрьев **Большой**, **Иван Меньшой** Михайлов сын Юрьева (РК, 10).

Про надзвичайну поширеність цього звичаю наприкінці ХІХ ст. свідчать і приписи православної церкви: “Уникати надавання одного й того імені кільком членам у родині (живим або померлим), що може призводити до плутанини, непорозумінь і навіть до зловживань” (Церковный вестник, 1889, № 35).

Розгляд під цим же кутом зору інших мов свідчить про те, що вказана традиція була типовою не тільки для слов'ян. В.А. Никонов на прикладі імен близнюків докладно описує звичай пов'язаних імен у тюркомовних народів [9, с. 131-141]. М.В. Крюков, досліджуючи родову спорідненість китайців, відтворює родинну пов'язаність імен і складну систему надавання імен. Він відзначає, що певний фрагмент імені повторювався в іменах усіх рідних, двоюрідних і троюрідних братів [5, с. 263]. Аналізуючи мотиви надання імені в США, Ю.В. Сергаєва пише: “Традиція називати дитину на честь якогось родича варіюється в США від абсолютно вільного вибору до чітко визначеного правила. Наприклад, у родинах з іспанським корінням, як правило, називають першу дочку на честь матері батька, а першого сина, відповідно, на честь діда по цій же лінії, у той час як американці французького походження часто використовують імена двох бабусь (дідусів) у якості середніх. У колоніальний період діти нерідко діставали імена на честь батьків, померлих братів і сестер або особливо шанованих родичів, що сприяло циркулюванню того самого антропоніма, при цьому навіть брати могли опинитися тезками” [13, с. 110].

Не можна не погодитися з В.А. Никоновим, який вважав, що причини численних прикладів одноіменності різні: одні повторення викликані

ймовірним збігом, інші, поза усяким сумнівом, умисні, а не випадкові [9, с. 14]. У чому ж полягають причини повторюваності імен серед найближчих родичів? Дослідники висувають різні версії.

1. Віра батьків у те, що повторне ім'я здатне припинити народжуваність дітей у багатодітних родинах [15, с. 78].

2. Засіб забезпечення здоров'я дитині [15, с. 79].

3. Свавілья священика. Так, досліджуючи антропонімію Гуцульщини, С.П. Павелко описує одну з причин однойменності братів: “у 20-х роках у селі Космач був випадок, коли бідна родина хотіла назвати свого первістка Василем, але піп їм відмовив, бо вони прийшли з “пустими руками”. Священик дав дитині ім'я Микита, яке у селі ніколи не було популярним, до того ж його давали незаконнонародженим дітям. Батьки ж називали вдома хлопчика Василем. Коли у них народилася друга дитина, то вже “маючи попередній досвід”, вони принесли священику гостинця і той дав для їхньої другої дитини ім'я Василь. І так у сім'ї було два Василі – “справжній” і “несправжній”. Такі випадки були непоодинокими” [10, с. 24]. Як бачимо, цей мотив був поширений в середовищі бідних безправних селян. Але чи можемо цією ж причиною пояснювати масові приклади одноймення в середовищі аристократів?

4. Скорочення репертуару імен, які активно функціонували [1, с. 310; 2, с. 96].

На наше переконання, слід брати до уваги й той факт, що мотиви повторюваності імен у рідних братів могли змінюватися на різних етапах розвитку антропосистеми. І ті мотиви, що робили це явище типовим у XVI ст., не обов'язково пояснюють відповідну ситуацію в XIX-XX ст. Крім того, причини повторюваності імен могли не збігатися в певних хронологічних зрізах щодо різних соціальних груп.

Джерела описуваної традиції варто шукати в індоєвропейській давнині, адже, як зазначає М.В. Попович, багато споріднених рис, які об'єднують слов'ян з іншими народами, пояснюються не запозиченням з індоєвропейських джерел, а збігом у результаті соціального розвитку, “індоєвропейський фон залишається саме тим фоном, на якому створювалися складні картини світу і людини слов'янами раннього середньовіччя” [12, с.23]. Досліджуючи витоки традиції сімейної повторюваності імен, не можна не враховувати ідентичність системи надавання імен, яка збігається у представників різних мовних сімей і зберігається й донині у вигляді окремих рефлексів [див. 5; 6; 9; 14; 15].

На наш погляд, описуване явище є відгомном дуже стрункої системи надавання імен, яка була характерною для дохристиянського періоду. Віра в

магічну, охоронну силу оніма, а також у Рода, патрона, охоронця сім'ї, змушувала шукати антропонімічну пов'язаність родини. Оскільки звичного для нас прізвища в ті часи ще не було, то лексичний код родини виражався у вигляді фонетично, словотвірної та семантично суміжних імен, які оберталися у колі сім'ї, пов'язуючи всіх членів родини і за горизонтальною, і за вертикальною віковою лінією [див. 8, с. 17-29; (9, с. 11)]. Цей звичай можна дуже добре спостерігати на основі тих пам'яток, котрі фіксують антропоніми кровних родичів [див. РК, ДХ]. Звичайно, протягом тисячоліття, коли у суспільстві відбувся перехід до християнства, наслідком якого стала корінна якісна зміна антро-понімікону, цей звичай коловороту імен у родині не міг не зазнати змін. Масові фіксації однаковості імен серед братів та сестер через кілька століть після прийняття християнства слугують непрямим доказом того, що іменний дуалізм у східних слов'ян існував досить довго, можливо навіть 8 століть, і що повторюваність онімів спостерігалася лише щодо офіційних хрис-тианських імен. Підтвердженням цього є масові приклади того, що писар наводив офіційну назву людини із згадкою християнського імені лише на початку грамоти чи іншого документа, а далі в тексті використовував дохристиянське ім'я. Зважаючи на те, що репертуар християнських імен помітно поступався списку слов'янських за походженням онімів, ідентифікаційні, розрізнявальні можливості останніх були ефективнішими: *Карпъ Шапранъ, ...неуцтивіє слова Шапрану и сину его домовлял* [ЛРК 1654], *Яцка Коржа, Миска Горбана, Корж потваромъ на оного Горбана невинне пошол* [ЛРК 1655], *Уласъ Кваша, Квашу, слободи Пристаилова жителя* [ДНРМ 1725]. У грамоті № 9 ДНРМ лише раз використовується антропосполучення *Федор Вискварка*, а потім 14 разів лише *Вискварка*, в іншій грамоті цього ж джерела *Семень Шостакъ* багато разів згадується як *Шостакъ* [ДНРМ 1725]. Пор. також *Грицко Опришко* та *злодБй Опришко* [ДНРМ 1711], *Иванъ Жукъ, Жукъ; Афанас Ворожбитъ, атаманъ Ворожбитъ; Яковъ Калчиновець, Калчиновець; в Якова Ткача, Ткачъ; Григориш Чирва, Чирва; на Хведора Дикого, Яковъ Литвишко, онъ, Дикиш, на требованіє Литвишково; изъ запорозцемъ Семеном Медомъ, и питал мене Медъ* [ДНРМ 1728], *Мелех Баран, кривду Баран собе быти менил* [ККПС 1585].

Сучасний стан антропонімії свідчить про неприродність одноймення у рідних братів, і причини такого одноймення кардинально відрізняються від описаних вище, відображаючи зміни в суспільстві. Нині про незвичність такого явища промовляють коментарі щодо виняткових фактів братів-тезків. Так, стаття Тетяни Ковинєвої в газеті "Комсомольская правда" від 28 лютого 2009 р. має назву "Братья встретились впервые через 20 лет из-за того, что

отец назвал их одним именем”, у ній читаємо: “Про те, що в нього є рідний брат за батьком, сибіряк Ігор Тарасенко знав з дитинства. Коли батько пішов від них з мамою, спілкуватися з сином не припиняв. Більше того, сина від другого шлюбу Тарасенко-старший також назвав Ігорем”. Практично всі фіксації одноймення рідних братів спричинені другим шлюбом одного з батьків. “Про народження другого сина дізналися тільки найближчі. Кучера приховував позашлюбну дитину, боячись публічного скандалу. Але приховати від Майі “даруночок” не вдалося – донесли доброзичливці. Юля назвала сина Сашком. Багатьох здивував її вибір імені для малюка, адже в Оскара вже підростав Сашко, дворічний син від Майі. Пліткували, начебто Юля вчинила так назло законній дружині” (“Експрес-газета” від 30 листопада 2007 р.). У газеті “Независимая Молдова” від 15 червня 2007 р. читаємо, що Бланковського Андрія Миколайовича, 1961 р. н., шукає брат-тезка – Андрій Миколайович Бланковський. “У 1958 році Бланковська Анна Федорівна приїхала зі своєю мамою Марією в Казахстан працювати зоотехніком. Там познайомилася з Недопекіним Миколою Георгійовичем, нашим батьком. У 1960 році вони разом поїхали в Молдову, у м. Тираспіль. Там навесні 1961 року у них народився син – Бланковський Андрій Миколайович. Анна Федорівна померла при пологах. Свого сина батько залишив сестрі Анни, Бланковській Любові Федорівні... Зараз батька вже нема... Але ми не втрачаємо надії зустрітися з братом”. Отже, в наведених прикладах один із батьків при повторному шлюбі дає дитині ім’я зведеного брата, що живе в іншій сім’ї. Таким чином, причини сучасної повторюваності імені у сім’ї кардинально відрізняються від давніх мотивів цього явища.

Скорочення

АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией по разбору древних актов. – К., 1859-1914.

АСВР – Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. – В 3-х т. – Т.1. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 803 с.

АСМ – Акты социально-экономической истории Севера России конца XV-XVI в. Акты Соловецкого монастыря, 1479 – 1571 гг./ Сост. И.З. Либержон. –Л.: Наука, 1988. – 273 с.

АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией по разбору древних актов. – К., 1859 – 1914.

ДНРМ – Ділова і народно-розмовна мова ХУШ ст. (М-ли сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підготував до видання В.А. Передрієнко.- К.: Наук.думка, 1976.- 416 с.

ДХ – Ивић П., Грковић М. Дечанске хрисовуље. – Нови Сад, 1976. – 350 с.

ККПС – Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / Відпов. ред. В.В. Німчук.- К.: Наук. думка, 1991.– 344 с.

ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини ХУП ст.: Збірник актових документів / Підгот. до вид. О.М. Маштабей та ін. – К.: Наук. думка, 1986.– 222 с.

МДБП – Московская деловая и бытовая письменность 17 в. – М.: Изд-во АН СССР, 1968. – 340 с.

РК – Разрядная книга 1475–1598 гг. – М.: Наука, 1966. – 614 с.

Література

1. Бакланова Е.Н. Личные имена вологодских крестьян по переписи 1717 г. // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 308 – 315.
2. Зинин С.И. Введение в русскую антропонию. – Ташкент, 1972. – 278 с.
3. Карпенко Ю.О. Реестри Війська Запорізького і проблема постання українських прізвищ // Питання історичної ономастики. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 182 – 201.
4. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.
5. Крюков М.В. Система родства китайцев. М.: Наука, 1972. – 382 с.
6. Литвинова А.Ф., Успенский Ф.Б. Глава из истории выбора имен у Рюриковичей: князья-тезки и их патрональные святые // Вопросы ономастики. – № 2. – 2004. – С. 14 – 32.
7. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 248 с.
8. Медвідь-Пахомова С.М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем: Навчальний посібник для спецкурсу. – Ужгород: Мистецька лінія, 2003. – 72 с.
9. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 290 с.
10. Павелко С.П. Традиція і релігія як мотиви вибору імені у гуцулів // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 1. – С. 22-28.
11. Пахомова С.М. Антропонімі засоби вираження родинного зв'язку у слов'ян допрізвищевої епохи // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Філологія. – Ужгород. – 1998. – Вип. 3. – С. 28-32.
12. Попович М.В. Мироззрение древних славян. – Наук. думка, 1985. – 168 с.
13. Сергаева Ю.В. Традиция и креативность в номинации // Studia Linguistica № 16. Язык. Текст. Культура. Сб. научных трудов. – СПб, РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – С. 110-118.
14. Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1989. – 383 с.
15. Франчук В.Ю. Системний характер найменування в давньоруському княжому роді // Шоста республіканська ономастична конференція. – Одеса, 1990. – Ч. 1. – С. 87-88.
16. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Монографія. – Ужгород, 2008. – 672 с.